

ката на текста е на Стоян Маринов, който значително разширява рамкиращата история, но иначе се придържа точно към текста на Мутева. Подробен анализ и сравнение на неговата преработка и първоначалния превод на Елена Мутева ще бъдат поместени във вече споменатата предстояща студия за българския „Синтид“.

НЕПУБЛИКУВАНИ ПИСМА НА ЕВГЕНИЯ МАРС ДО ИВАН ВАЗОВ

ЛЮДМИЛА МАЛИНОВА

Известно е, че Евгения Марс е близка приятелка на Вазов през последните 16 години от неговия живот. Очарователна като жена, писателка, общественичка, за поета приятелството му с нея е „живата вода“ в тежки за него години. Когато той има достатъчно врагове и недоброжелатели на литературното поприще и стоически понася предизвикателства и обиди, когато кризисно изживява разочарованията от войните, тяхната духовна връзка му влива самочувствие, вяра, нови творчески сили. С годините чувствата му градират, нарастват привързаността и обичта му към тази жена, необходимостта да я вижда и беседува с нея. Своя поетичен букет Вазов ѝ поднася с цикъла „Триндафилите“ от лирическата сбирка „Люлека ми замира“, но ритъмът на тези чувствана ясно пулсира и в писмата му до нея. Издадени в отделно издание през 1947 г.¹ с предговор от Тодор Павлов, Вазовите писма до Евгения Марс са обект на многократни коментари.

Но за писмата на Евгения Марс до Вазов се знаеше, че сам той ги изгаря. „За нещастие — пише Тодор Павлов — нейните писма към поета, той, както вече казахме, в пристъп на разгневно-ност при един от техните „конфликти“, сам е изгорил, за което свидетелства в едно от своите стихотворения:

В гнев жесток писма любими
Аз на пламника поднесох.
Сетих болки нетърпими
И от ужас се потресох“.

Вероятно Вазов наистина изгаря писмата на Евгения Марс — но не всичките. В архива на Иван Вазов, съхраняващ се в Научния архив на БАН² са запазени някои писма, пощенски и визитни картички на Евгения Марс до Иван Вазов за периода 13 юли 1909 г.—27 юли 1916 г.³ Може би те са взети от Вазов от проф. Иван Шишманов — дългогодишен приятел на поета, ревностен пазител на всякаква документация, свързана с него, автор на известната литературна анкета с Вазов⁴ — и са останали във фонда на Иван Шишманов (който също се съхранява в БАН), заедно с всички материали, свързани с Вазов. Впоследствие, както е известно, архивът на Вазов се отделя като самостоятелен от този на проф. Иван Шишманов, а научната му обработка се извършва в продължение на няколко години — след 1947 г. Върху писмата на Евгения Марс личи Шишмановият тип „коментар“ — подчертавания със сини и червен молив,

Макар и само част от една по-голяма кореспонденция, тези писма хвърлят известна светлина както върху взаимоотношенията между поета и Евгения Марс, така и върху настроенията и душевните преживявания на двамата в отделни моменти от техния живот.

Топлота, естественост, понякога приповдигната сантименталност, но винаги — искреност, разбиране и духовна подкрепа издъхват писмата на Евгения Марс. Те загатват желското очарование, жизнеността и поетичната натура на тяхната авторка. Навярно Вазов се е вълнувал, когато е

¹ Писма на Иван Вазов до Евгения Марс. С., 1947.

² С. XXXV.

³ Фонд 112.

⁴ Оп. I, а. е. 324.

⁵ Иван Вазов. Спомени и документи. С., 1930.

получавал малките розови пощенски пликчета, а вътре — на бледорозова хартия, с черно мастило, с познатия равен, спокоен почерк е следвала очакваната беседа изповед. Нейните писма са носели аромата на привързаност, обич и пиетет към поета — така необходими за уязвимата му чувствителност.

Предлагам на вниманието всичките, посочени в цитираната архивна единица, писма на Евгения Марс до Иван Вазов — независимо че някои от тях не са достатъчно съществени за изследователите на нейния и неговия живот и творчество, все пак те обогатяват фактологически и подчертават общия тон на тази кореспонденция.

Едно от тези писма — от 3. VI. 1914 г. — проди лъжава с кратко мнение по Букурещкия договор от д-р Михаил Елмазов, съпруг на Евгения Марс и приятел на Вазов. То също е цитирано не само защото е интересно, а и защото естествено се включва в цялостната преписка.

София, 13. VII. 1909 г.

Драги учителю,

Тая заран Миша⁶ бе повикан в руската легация, дето му повърнаха документите на Павла⁷.

Те не са изпращани в Петербург, а са останали заедно с писмото на г. Бобчева на масата при писаря.

Така се свърши историята с московците. Имате ли някакви известия от Русия?

Сега е време за обед и аз Ви пожелавам добър апетит.

Сърдечен привет от Вашата предана
Евг. Марс

София, 28. XII. 1909 г.

Драгий учителю,

Днес времето е студено и не ще ми позволи да изляза. Малко съм неразположена. Простете ми.

Съобщете ми, моля, ходихте ли тая заран в печатницата и какво Ви отговори Базайтов?

Когато имате свободно време, наминете към нас. Най-сърдечен привет.

Ваша Евг. Марс

София, 25. II. 1913 г.

Драги приятелю,

Снощи Ви изпратих клишето си с молба да го занесе Вашия войник на г-н Ю. Михайлов, защото ние въпреки многото търсене не можахме да узнаем адреса му. Предполагайки, че Вие го знаете или по-лесно ще научите, изпратих Ви го.

Простете ми, драги прия телю, за главоболието, което Ви правя. Вие стъ ме твърде много разгадиди и аз си позволявам твърде често да се обръщам към Вас.

Благодаря Ви най-сърдечно за грижите, които полагате за мене. Вярвайте, че тия грижи ми са много скъпи и аз ги ценя, тъй както ценя и дружбата на най-милния, най-предания и най-скъпия ми приятел.

Разходката, която предполагаме да направим утре, за жалост не ще се осъществи, защото времето се развали. Остава да я направим в сряда по същото време.

Най-сърдечен привет от
Вашата предана

Евг. Марс

⁶ Д-р Михаил Елмазов, съпруг на Евгения Марс.

⁷ Павел Елмазов — син на Евгения Марс и Михаил Елмазов.

Дайте ми, моля, книгите на Вера¹⁰ да ми ги донесе.
Най-сърдечен привет от Вашата винаги предава

Евр. Марс

Драги приятелю,

Приех трите картички и затвореното писмо. Благодаря от душа за вниманието. Моя драг приятел е сѣ тъй мил, сѣ тъй внимателен и това ме много радва.

Прочетох няколко пъти писмото Ви, обострено с толкоз хубави природни описания и изпитвах истинско удоволствие, че мога да поговоря с Вас, макар и писмено. Беседата с Вас ми е била винаги приятна и интересна, а сега толкоз повече, като ни дели такава голямо пространство¹¹.

Тъжно чувство извика в мене Вашето песимистично настроение. Вие, който почти винаги сте гледали розово и философски на живота, сега сте изпаднали в едно такова настроение. Дано това бъде само временно. Нема има място тъгата в една такава дивна природа, каквато е швейцарската? И още за човек, който е отишъл да търси отмора за душата и умът.

Прогонете злия дух и се радвайте на всичко онова хубаво, което Ви дава живота и разходката сред разкошните прелести на природата. А след като наследите очите, облекчите душата и успокоите нервите си, ще се върнете пак в нашата мила родина, дето всичко Ви цени, обича, боготвори. . .

Тая родина, която е откърмила най-достойното свое чедо, ще го посрещне с майчинска радост и ще му дава възможност да се радва на красотите ѝ още за дълго, дълго.

Аз напълно Ви разбирам тъгата по родината, защото сама съм имала възможност да я изпитам.

Хубава е нашата земя и ние най-много я ценим, когато сме далеч от нея.

Като чета писмото Ви с хубавите описания, спомням си ония чудни места, разходки, зеленина, белоснежните Алпи и спомените ми оживяват със сичка сила и преснота. Аз мислено съм при Вас и се възхищавам от сичко онова, що Ви окръжава. Може би щастието ще ми се усмихне и аз пак ще мога да видя Швейцария.

Искате да знаете как живея.

Тие десет дена, както ни разделят, нищо особено не са ми донесли. Живея постарому. Нищо ново не съм писала, повечето чета. Рядко излизам и на разходка, защото почти цялата седмица беше дъждовна. Тие дъждове зле се отразиха и на посевите. На много места житото е полегнало, някъде има наводнение и ако продължава така, ще бъде много лошо.

Днес денят е светъл и ясен. Дано юни бъде добър.

Благодаря за поздравлението на управителката на хотела и за комплиментите ѝ. Предайте ѝ моите, ако Ви завари там писмото ми.

Юрданкини¹² са трогнати от поздрава Ви. Пожелават Ви, заедно с мене, весело прекарване и щастливо завръщане.

Недка в видях в неделя на сказката на Др[г] Цанков — протосингела, във Военния клуб, но нищо не ми каза за Вас.

Утре ще ми бъде гостенка и ще узная по какъв случай се е намирада на гарата, за да Ви поднесе китка.

Павлето Ви поздравява и Ви завижда на разходката. Той моли, ако това не Ви прави особен труд, да му донесете едно дървено мече от Интерлакен, такова, каквото той сам някога си бе купил.

Повторно Ви пожелавам весело прекарване и по-весело настроение на духа. Поклонете се, драги мой приятелю и от мене на ония хубави места, през които съм минала и аз някога.

Сърдечен привет от Миша и Вашата
предава Евгения Марс

¹⁰ Навярно племенницата на Вазов — Вера Вазова.

¹¹ Иван Вазов по това време е в Интерлакен — Швейцария.

¹² Юрданка — сестра на Евгения Марс.

София, 3. VI. 914.

На гърба на това писмо д-р Михаил Елмазов е написал:

Драгий Вазов,

Питаш ме кога ще сфана ревизията на Букурещкия договор. Да кажа:

Букурещкият договор! Това е нашата най-голяма рана, останала след Балканската война и която да чувствуваме още по-зле. Цар Николай прави визита на осквернителите на земята ни, напоена с руска и българска кръв.

Не знам кои са подбудителните причини, щото цар Николай да ни още огорчава, но правото е на наша страна и чини ми се, че този път българите не трябва да очакват от руския цар помощ.

Горива е истината, но така е.

Букурещкият договор ще се ревизира,

Д-р Елмазов

Отстрани на писмото е написано: Привет от София, Володя. Павел.

София, 5. VI. 914

Драги Вазов,

Получих второто затворено писмо и веднага сядам да ти отговоря. На 3-ий т. м. ти писах.

Едва тогава получих адреса и веднага ти отговорих. Ако не си успял да получиш по-рано известие от мене, то не е по моя вина, а на голямото разстояние, което ни дели. Нито разходки, нито гости са в състояние да ме залисат тъй, за да забравя моя драг приятел. С особено удоволствие виждам, че и ти не ме забравяш. И ако съдя по оная сантименталност, в която си изпаднал в писмото си, бих казала, че моя добър приятел е влюбен в мене. . . Но аз тъй много го обичам и ценя, та му прощавам тие волности.

Аз съм добре и живея с мисълта по-скоро да те видя. Твоята дружба ми е станала необходима и без нея аз се чувствувам самотна. Макар и тук да не се срещаме тъй често, се пак мислята, че сяко време бих могла да те видя и да се подема с тебе, прави живота ми съдържателен. И аз ти благодаря, че ми пишеш често и с това ми даваш възможност да си подприказвам с тебе. Как е ценно доброто и искрено приятелство!

„Българска сбирка“ още не съм получила, но в печатницата за тая книжка не е изпратено моето *Прощално писмо*.

Володя е добре, но автомобилата още не е купен и едва ли ще бъде купен. Павленцето беше болно два дни от ангина, но сега е здрав и неуморно учи. Още десет дена и занятията ще завършат. Той е сигурен в V клас. Аз съм много доводна от него. Наистина безценно дете. Той е моята радост, моя достоен син.

Вчера бяха у дома Недка, Иван Степанич и мама. Говорихме за тебе — ти си нашия общ любимец и всички ме натовариха да ти предам техните поздравии и благопожелания. Недка очаква с нетърпение да ни види във Варна.

Привет от Павлето, което казва че Санчо никога не е бил в Интерлакен, а е бил Павел. Той не приема името, с което си го кристил.

Привет и от Миша, Володя и твоята
предана

Евг. Марс

София, 6. VI. 914

Сега получих „Българска сбирка“. Моето „Прощално писмо“ е излязло на свят. Вчерта Ви писах, че не е влязло в тая книжка. Види се, пратено е било по-късно и коректура не ми бе пратена.

Сърдечен привет от всички ни

Евг. Марс

Драги приятелю,

При все, че от няколко дена нямам от Вас закрито писмо и едва вчера получих новия адрес, аз пак Ви пиша, защото ми се иска да си побъбря с Вас. Ако съдя по картичката, Вие се намирате в някой уединен кът на природата, дето рядко, наврядко, срещате хора. И не се оправдаха думите Ви в първото писмо, че Ви плаши усмотението.

Но когато човек е отишъл на почивка, има ли по-добър другар от природата? Та тя Ви е тъй стара познайница! Аз зная, че Вие я обичате повече от сичко и не Ви е тежко сам с нея.

Пишете ми, де е тая местност, близко ли е до Интерлакен и защо там именно се поселихте? Какво интересно, как живеете, имате ли компания и куп работи, които мислите, че ме интересуват. Изглежда, че тъкмо Вам разходките и развлеченията погълщат сичкото време. Вие изменихте на обещанието си: да ми пишете по-дълго и по-често.

Задоволявате се с по някоя картичка и две-три слова. Разбира се, че и картичките са интересни, но сѐ не е зле да ми поразпратят малко повече за добитите впечатления от хубостите швейцарски. Навярно здравето Ви ще се е значително подобрило и се радвате на пълно душевно равновесие. И ще Ви видя здрав, като канара, подмладен, като юноша. Та и може ли иначе?

Аз съм добре в своето царство. Царувам мирно и тихо. Радвам се на предаността на поданиците си и безметежно щастие. Никакви бури. „Тъй прекарвам свят лъжовен.“

Писах Ви, че в Бълг. Сбирка излезе моето *Прощално писмо*. За сега нищо не пиша. Нямам никакво настроение, па и ще ми се да поживея месец-два в пълно безделие — умствено; разбира се, по примера на моя приятел. За съжаление не може още да се ходи често из полето, защото дъждовете не позволяват. Почти ден не минава без дъжд. Ако върви така, не ще имае лято. Миналата година бе същото, ако помните. Нито веднъж не сме вечеряли на нашата прочута тераса. Хайде, до като се върнете, дано времето се поправи, та да ми бъдете тост и Ви угостя с Вашите любими блюда и прочутия исторически чай.

Тая вечер, ако е хубаво времето, защото пак е намусено, имам жестоко намерение да се покитам из ония чудни, сенчести аден на Борисовата градина. В неделя се разходихме с Миша и останах възхитена. Колко зеленина, колко младост, аромат, красота! Какъв хубав вид има градът оттам! Как е красива нашата млада столица! Ей Богу, не я давам за цялата Ваша Швейцария. Колко ми е мила, как се е срасла с моето същество. . . Тя е цяла нарисена със спомени на моето минало. А какво да кажа за Вашата стара любовница — гордата Витоша? Тя сѐ тъй гордо е забрала чело във висините, студена, безучастна в нашите мънички радости и скърби. Често намусена и неприветлива, но затуй пък прелестна в яснотата и лазурът си.

Аз се разлаглодствувах и страх ме е, че станах отегчителна.

Ще чакам от Вас писмо. Получихте ли писмата, които Ви пратих в Интерлакен?

Поздрав от сички познати, от Миша, децата, Недка, и Вашата
предана
Евг. Марс

София, 10. VI. 914

София, 16. VI. 914

Два дена не писах. Бях улисана с домашни грижи. Днес получих писмото без дата. Утре ще Ви пиша по-дълго.

Привет от сички Вам и на дивните Алпи.

Ваша Е. М.

София, 17. VI. 914

Привет на любимия поет от родината и от сичко близко, мило и скъпо.

Евг. Марс

(Написано е на гърба на снимка: Евгений Марс със сестра си Юрданка).

София, 17. IV. 914

Драги приятелю,

Вчера Ви изпратих картичка с образа на Вашата приятелка. Днес Ви изпращам друга с мене и Юрданка. Не са много сполучливи, но се не е без нищо. Ще Ви изпратя цяла серия. Тома¹⁹ ни фотографира.

Вчера получих писмото Ви от 14 т. м. То, както и сяко известие от Вас, истински ме зарадва и аз го четох и препрочетох с голямо удоволствие. Почерка Ви съвсем не ме измъчва. Аз съм привикнала да го чета и не ме затруднява. Желала бих по-често да ми доставлявате тая мъка. Най-голяма радост ми достави оная част на писмото, в която ми съобщавате, че сега се радвате на пълно здраве и весело настроение на духът. А за тая, дето ме ласкаете за писмото ми, каия се да Ви мъмря, когато Ви видя. Мене сѐ ми се струва, че писмата ми са сухи, анемични. И в тях не мога да изразя сякво тъй, както бих желала.

Благодаря Ви много за сички оная подробности, които ми давате за себе си, обстановката и прелестта на природата.

Изглежда, че повечко ще се побавите там. Та и няма защо да се бърза. Щом се чувствувате добре и здрав, постойте повечко.

Не Ви занимавам с нашата политика, защото зная, че нея обичате. Но тя и сега! не е розова. По-лоша, може би, от секи друг път. Заемът пропадна. Убиха австрийския престолонаследник, който беше добър приятел на славяните и кой знае какво може още да стане. В камарата се ругаят, викат, карат се. Там е цяла зверилица. Правителствените хора са се отчаяли.

Дано Бог вразуми нашите водители и избави България от по-лоши беди. Найчо Цанов говори във в. „Радикал“ такива истини и горкост. Той е истински българин и кавалер. Да живеят такива българи! Аз се увлякох. Простете! Неволно се натъкнах тъкмо на това, за което не трябваше да Ви говоря. Но нали сме българи. Болияни.

Горещи привети от Миша, мама, дедата, Юрданкини и Вашата предала

Евг. Марс

София, 30. V. 915

Приятна разходка! Аз Ви очаквах у дома, а Вие ми се обаждате от Вършец. Трогната съм до сълзи от Вашето внимание. И в разходките си не ме забравяте, а това е тъй мило! Моя приятел си остая се тъйкь, какъвто аз го познавам от толкоз години.

Най-горещи поздравии от Миша, Павлето и Вашата предала

Евг. Марс

Г-н Вазов,

Нашите най-искрени благопожелания на Новата 1916 г.

Пейте, поете, пейте и възпявайте славата на България още за дълги години.

С искрен привет:

Д-р Елмазов

(Отдолу се е подписала и Евгения Марс).

София, 31. XII. 1915 г.

София, 6. VI. 914

София, 7. I. 916

Драги приятелю,

¹⁹ Тома — съпруг на Юрданка, зет на Евгения Марс.

Монте, на Миша и Павел най-сърдечни благопожелания и поздрави по случай именния Ви ден.

Живейте, скъпи приятели, за слава, гордост и чест на Вашите приятели и Велика България!

Прематете ли гости? Ако приемате, ще дойдем с Миша по 1^{1/2} ч., защото в 2^{1/2} трябва той да отиде в болницата.

Привет от Вашата предаана

Евг. Марс

Цариброд, 27. VII. 916

Нашите дружески привети от хубавия и поетичен Цариброд.

Евг. Марс

Д-р Елмазов

Драги приятелю,

Нека дойде Катя¹⁴ за фасула.

Щрацан Ви един мой разка с молба да го прочетете и утре да ми го донесете.

Сърдечен поздрав от всички.

Ваша

предаана Евгения

петък

„ВЕЧЕРЕН ТРЕПЕТ“ ОТ ДИМИТЪР БОЯДЖИЕВ.

ОПИТ ЗА АНАЛИЗ

ИЛИАНА МОНОВА

Димитър Бояджиев е един от поетите, изпитали дълбоко разочарование от следосвобожденската действителност в България в началото на XX век и поради това приели идеите на символизма като литературно течение. Ако се вгледаме в личността на този поет, ще установим, че не само обективните причини, но и неговият характер е бил благодатна почва за влиянието на символизма. Димитър Бояджиев е бил духовно слаба, меланхолична личност, с твърде оскъдни сили за борба с живота и за съпротива спрямо неправдите. Самовнушението, че е болен от туберкулоза и обречен, допълнително е затормозвало и без това лабилната му психика. Поетът постепенно се е затварял в себе си и се е отдавал на меланхолията си. В този смисъл символизмът, с присъщия за него интерес към затворения свят на отделната личност, се оказва подходящо поле за изявата на поетическия талант на Димитър Бояджиев.

Своята безпомощност и пълна неспособност към обстоятелствата поетът споделя с Петър Нейков през 1908 г., преди да замине за Франция: „Някакво проклетие тежи върху живота ми. Не зная откъде иде то. Ти ме знаеш от години, няма какво повече да се говори. Болезнена, неизлечима свръхчувствителност. И всичко ме плаши. Зърното пясък е за мен планина, която ме смазва.“* Това откровение е най-вярната характеристика за човека Димитър Бояджиев, при това направена от самия него.

¹⁴ Вероятно става въпрос за баба Катя — помощничка в домакинството на Вазов.

* Ив. Сестри м с ки. Димитър Бояджиев. Литературно-критичен очерк. С., 1979.

едни предмети вид за помощ избавил от дъното на океана душния разред и безмерна отлик. Тук е и сащата че тези забележителни творбе,